
ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

УДК 331.41

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.eco.7-34.37>

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кратко О.В.¹, Мунтян Л.Я.², Демчук Л.І.³

¹Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
пров. Лицейний, 1, 47003, м. Кременець, Тернопільська обл.

²Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 54000, м. Миколаїв

³Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, 10005, м. Житомир

kratkoolya@gmail.com, lili.muntyan@gmail.com, lyudvig1980@i.ua

Наукова стаття являє собою оригінальне дослідження поточного стану та перспектив зміцнення екологічної безпеки України в контексті стимулювання соціально-економічного розвитку держави.

Оскільки в умовах сьогодення екологічна безпека є ознакою цивілізованої держави, визначає ступінь захищеності окремої людини, а також суспільства загалом, то її забезпечення на сучасному етапі розвитку залишається пріоритетним завданням у структурі державної політики щодо вдосконалення управління природоохоронною сферою.

У статті розглядається поняття, а також ознаки екологічної безпеки держави як ключового елементу мультикомпонентної системи загальнонаціональної безпеки України; визначається роль екологічної безпеки в структурі взаємозв'язків різних видів безпек.

Дослідження проблематики здійснювалося завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу й узагальнення.

Здійснено обґрунтування загроз, ризиків і викликів, що несуть у собі сучасні антропогенні трансформації довкілля. Визначено, що рівень екологічної безпеки держави формується в тісному взаємозв'язку з техногенними та іншими екологічними загрозами, які виникають унаслідок негативного впливу з боку загостреної політичної та соціально-економічної ситуації в Україні. Подолання наявних загроз більшою мірою залежить від стану законодавства, яке формує нормативно-правові основи забезпечення екологічної безпеки держави, загальнодержавної стратегії реалізації екологічної політики України на майбутні періоди, а також здатності держави знайти соціально-економічні, політичні та правові механізми вирішення новостворених для країни екологічних проблем.

На основі теоретико-методологічного аналізу узагальнено ключові принципи та дієві методи зміцнення рівня екологічної безпеки держави, визначено перспективи вдосконалення державної системи контролю й управління охороною навколишнього природного середовища в контексті стимулювання сталого розвитку України. *Ключові слова:* екологічна безпека, навколишнє природне середовище, національна безпека України, державне управління природоохоронною діяльністю, державна екологічна політика України, трансформація довкілля, Стратегія сталого розвитку України.

Environmental safety of ukraine in the context of sustainable development. Kratko O., Muntian L., Demchuk L.I.

The article is devoted to the analysis of the current state and the prospects of regulating environmental safety in Ukraine in the context of an integrated strategy to promote economic and social development.

In today's conditions, when there are rapid changes worldwide, enhancing the role of the ecological safety is an indicator of civilized nation; ecological safety determines the level of protection of the population. So, the ecological safety is the priority of state policy in the context of improvement environment at the current stage of humankind's development.

In this scientific paper, the concept and characteristics of ecological safety as an essential element of national security of Ukraine are briefly introduced; role and place of environmental security in the system of relationships of different types of security are considered.

Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article.

Challenges, threats and risks, which contain the anthropogenic transformation of the environment, are analyzed in this scientific paper. The level of ecological safety has close liaison with technological or other environmental issues occurring in countries because of political, social and economic difficulties. With respect to threat minimizers, first of all, improvement of the legislative framework, including the enhancement of the legislative and institutional framework, as well as strategies for the further protection and promotion of ecological safety are needed. Secondly, there are a need for a social, economic, political and legal instruments and mechanisms for compliance, supported by a legal framework, with which to face the most diverse global environmental challenges.

Based on the a theoretical and methodological analysis contained in the article, the main principles, efficient methods and operating instruments of environmental safety regulation are generalized. Prospects for improving the state environmental management and monitoring system in the context of an integrated strategy to promote sustainable development are identified. *Key words:* ecological safety, the environment, national security of Ukraine, state environmental management, state ecological policy of Ukraine, the transformation of the environment, Strategy of sustainable development of Ukraine.

Постановка проблеми. На етапі активної глобалізації та динамічного розвитку соціально-економічних процесів екологічна безпека держави стає пріоритетом у структурі мультикомпонентної системи управління загальнонаціональною безпекою країни. Цілі сталого розвитку України [1] можна узагальнити в таку стратегічну мету – забезпечення високого рівня та якості життя громадян; її досягнення неможливе без урахування особливостей поточного стану соціально-економічного розвитку держави, а також пріоритетів збереження рівня загальнонаціональної безпеки України. Охорона навколишнього середовища є базовим вектором удосконаленої концепції припинення деградації природних екосистем. У свою чергу, саме раціональна екологічна політика сприяє формуванню сприятливих умов для діяльності нинішнього та майбутніх поколінь, що безпосередньо впливає на загальний рівень якості життя громадян та інтелектуальний рівень людського потенціалу зокрема.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі впровадження змін в організацію соціально-економічних процесів обґрунтування ролі та ефективності управління екологічною безпекою України є актуальним завданням, оскільки розробка новітніх інструментів і механізмів впливу на стан довкілля є необхідною саме в умовах здійснення трансформацій. Відповідно, дослідження окресленої проблематики є важливим етапом на шляху збалансування інтересів сучасного людства з процесами забезпечення належного стану навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням стану екологічної безпеки України, а також заходам щодо оптимізації державного управління природоохоронною діяльністю в контексті стимулювання сталого розвитку присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, теоретико-методологічні аспекти екологічної безпеки України досліджували такі вчені, як І. Варламова [2], Є. Хлобистов, Л. Жарова [3] та інші. Праці окремих дослідників містять обґрунтування важливості забезпечення екологічної безпеки не лише на загальнодержавному рівні, а й на рівні регіонів України. Зокрема, М. Андрієнко й В. Шако [4] проаналізували позитивний європейський досвід щодо реалізації державної екологічної політики в контексті стимулювання регіонального розвитку, узагальнили основні принципи й чинні інструменти регулювання екологічної безпеки країн ЄС і, як результат, запропонували адаптовані до вітчизняних реалій механізми впливу на стан довкілля. Такі вчені, як О. Лазор, Л. Якушенко, Н. Селиванова, Д. Зеркалов, О. Бондарь, П. Фесянов [5], О. Шаповалова, М. Хвесик, В. Кравців, В. Поляков, М. Кірова [6] та інші, дослідили аспекти реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні в різних країнах ЄС і світу.

Труднощі реалізації екологічної політики в умовах загостреної політичної ситуації досліджено І. Личенко [7]. Дослідник здійснив аналіз організацій-

но-правових засад вирішення проблем екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також визначив концептуальні основи комплексної програми подолання негативних наслідків бойових дій у контексті стимулювання соціально-економічного розвитку територій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Праці наведених дослідників усебічно характеризують поточні проблеми стану екологічної безпеки України, проте науковці повною мірою не визначили пріоритетні напрями та перспективи трансформації підходів державного управління природоохоронною діяльністю в умовах реалізації публічними органами влади Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року.

Відповідно, прийняття Україною оновлених положень державної екологічної політики створило нагальну потребу в розробці ефективних інструментів управління екологічною безпекою держави. Крім того, важливість трансформації чинних механізмів впливу на стан довкілля визначено новітньою світоглядною парадигмою – моделлю досягнення балансу між трьома складниками сталого розвитку: економічним, соціальним та екологічним. Окреслені аспекти підтверджують **новизну** дослідження.

Методологічне або загальнонаукове значення. Метою написання наукової статті є аналіз стану, забезпеченості й перспектив зміцнення екологічної безпеки України в контексті стимулювання соціально-економічного розвитку держави. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження сформовано й вирішено важливі наукові та практичні завдання, а саме:

- охарактеризувати сутність поняття екологічної безпеки України шляхом детермінування ключових ознак категорії;

- проаналізувати екологічну безпеку України в контексті реалізації Стратегії сталого розвитку;

- визначити ключові загрози й перешкоди на шляху зміцнення екологічної безпеки держави;

- окреслити перспективи зміцнення екологічної безпеки держави в умовах сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого індустріального розвитку фундаментальною цінністю залишається безпека, захист якої забезпечується дотриманням права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, а також якість цього середовища. Статтею 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічну безпеку держави визначено як «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [8]. З позиції системності екологічну безпеку держави варто розглядати як «здатність системи «довкілля – соціум – економіка»

зберігати рівновагу і збалансованість на основі динамічного відновлення й самовдосконалення, протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам і забезпечувати прийнятні рівні ризику життєдіяльності населення і стійкості соціально-економічного розвитку, а також відтворення природного і соціально-економічного потенціалу» [9]. Екологічна безпека розуміється з декількох позицій:

– по-перше, як якісна характеристика системи, при якій відсутня загроза нанесення збитку природному середовищу і здоров'ю населення, нормальному розвитку соціально-економічних процесів;

– по-друге, як прийнятний соціально-економічний рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, світової спільноти від загроз і негативних змін (деградації) навколишнього середовища антропогенного і стихійного характеру [9].

Проте прагнення трансформувати довілля залишається невід'ємною рисою сучасного суспільства, що не завжди взаємоузгоджено з положеннями екологічної політики держави, а також стратегією і тактикою її розвитку. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (далі – Стратегія) [9] ґрунтується на векторах, визначених у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», серед яких базовими визначено такі (рис. 1):

Отже, екологічна безпека України в контексті сталого розвитку розглядається як симбіоз державної політики, стратегічних цілей і безперервної діяльності людства. Проте, аналізуючи досліджувану категорію з позиції системності, варто зауважити, що її елементи мають певну підпорядкованість, а системоутворювальним фактором цієї дефініції в будь-якому випадку залишається людина: вона може виступати як джерело екологічних ризиків, реалізатор публіч-

ного управління в частині формування та втілення положень екологічної політики держави або ж може бути жертвою ускладненої екологічної ситуації.

Вектор безпеки в умовах погіршення стану навколишнього природного середовища набуває пріоритетності. Першопричинами таких тенденцій є бажання органів державної, регіональної й місцевої публічної влади мінімізувати негативний вплив з боку актуальних екологічних проблем, до яких належать такі [11]:

1) багаторічна практика підпорядкування екологічних пріоритетів економічній доцільності;

2) фізичне й моральне зношення основних фондів у більшості галузей національної економіки України;

3) зниження ефективності реалізації екологічної політики через дисбаланс дій центральних і місцевих органів влади й органів місцевого самоврядування;

4) нераціональність системи державного моніторингу й управління природоохоронною діяльністю, відсутність результативного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, а також незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;

5) домінування ресурсо- й енергоємних галузей у структурі вітчизняної економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля;

6) низький рівень сприйняття громадянами та державними управліннями пріоритетів збереження довкілля та переваг сталого соціально-економічного розвитку, недосконалість системи екологічної освіти й просвіти в суспільстві;

7) недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів (зокрема фінансування таких заходів за залишковим принципом).

ВЕКТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	<p>1. <i>Вектор розвитку</i> – забезпечення сталого розвитку країни шляхом проведення структурних реформ, а саме: забезпечення економічного зростання екологічно невиснажливим способом, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності.</p> <p>2. <i>Вектор безпеки</i> – забезпечення загальнонаціональної безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності, забезпечення миру й захисту кордонів, неупередженого правосуддя, очищення влади на всіх рівнях і введення в дію результативних механізмів протидії корупції. Екологічна безпека України як складник загальнонаціональної має на меті збереження стану довкілля, а також забезпечення доступу до якісної питної води й санітарії; безпечних, якісних харчових продуктів, а також промислових товарів.</p> <p>3. <i>Вектор відповідальності</i> – забезпечення гарантій кожному громадянину мати доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах.</p> <p>4. <i>Вектор гордості</i> – збереження взаємної поваги й толерантності в суспільстві, а також гордості за власну державу.</p>
---	---

Рис. 1. Вектори сталого розвитку України в контексті стратегічного бачення
Джерело: складено автором за даними [10]

Подолання перерахованих проблем можливе за умови застосування сучасних інструментів реалізації екологічної політики, упровадження інноваційних підходів організації виробничо-господарських процесів, оновлення техніко-технологічних фондів тощо. Комплексна реалізація тактичних завдань

сприяє трансформації довкілля, що, у свою чергу, стимулює виникнення нових екологічних категорій, серед яких характерною є екологізація економічних систем, природокористування та суспільного розвитку загалом [12]. Екологізація є еколого-соціально-економічним поняттям, одним зі стратегічно

Таблиця 1

Тактика зміцнення екологічної безпеки України в контексті реалізації Стратегії сталого розвитку

СФЕРА ОХОПЛЕННЯ	МЕТА	ІНДИКАТОР	ПОКАЗНИКИ
Відновлювані джерела енергії	Збільшити частку енергії, вироблену з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії	Частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії, %	2015 р. – 6,7 2020 р. – 11,0 2025 р. – 14,2 2030 р. – 17,1
Енергоефективність	Забезпечити зниження енергоемності ВВП	Енергоемність ВВП (витрати первинної енергії на одиницю ВВП), кг нафтового еквіваленту на 1 дол. США ВВП	2015 р. – 0,28 2020 р. – 0,27 2025 р. – 0,23 2030 р. – 0,20
Ефективність використання ресурсів	Забезпечити зниження ресурсоемності ВВП	Ресурсоемність ВВП (частка вартості природних ресурсів в одиниці ВВП), %	2015 р. – 100 2020 р. – 90,0 2025 р. – 80,0 2030 р. – 60,0
Якість поверхневих вод	Підвищити якість природних вод за допомогою зменшення скидів забруднюючих речовин і матеріалів, скорочення обсягів неочищених стічних вод	Скиди неочищених стічних вод у водні об'єкти (від загального обсягу водовідведення), %	2015 р. – 15,7 2020 р. – 13,0 2025 р. – 10,0 2030 р. – 5,0
Зміна клімату	Обмежити викиди парникових газів у всіх секторах економічної діяльності	Частка викидів парникових газів порівняно з 1990 р., %	2014 р. – 37,8 2030 р. – 60,0
Захист морських і прибережних екосистем	Забезпечити стале використання й захист морських і прибережних екосистем	Питома вага площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду приморських областей у загальній території приморських областей, %	2015 р. – 6,1 2020 р. – 7,0 2025 р. – 8,0 2030 р. – 10,0
Збереження, наземних і внутрішніх прісноводних екосистем	Забезпечити збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем і їх послуг	Питома вага площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду в загальній території країни, %	2015 р. – 6,6 2020 р. – 10,4 2025 р. – 12,5 2030 р. – 15,0
Збереження лісів	Зупинити збезлісення, відновити деградовані ліси та значно розширити масштаби лісонасадження й лісовідновлення	Лісистість території країни, %	2015 р. – 15,9 2020 р. – 16,5 2025 р. – 18,0 2030 р. – 20,0
Відходи	Зменшити обсяг відходів	Обсяг утворених відходів усіх видів економічної діяльності на одиницю ВВП, кг/1000 дол.	2015 р. – 1004,0; 2020 р. – 950,0; 2025 р. – 880,0; 2030 р. – 800,0
		Частка перероблених та утилізованих відходів у загальному обсягу утворених відходів, %	2015 р. – 30,0 2020 р. – 40,0 2025 р. – 50,0 2030 р. – 70,0
		Питома вага перероблених відходів, накопичених у місцях видалення, у загальному обсязі накопичених відходів, %	2015 р. – 0,0 (накопичені відходи – 12 505 915,8 тис т) 2020 р. – 5,0 2025 р. – 15,0 2030 р. – 25,0

Джерело: складено автором за даними [10]

важливих орієнтирів на шляху створення екологічної економіки. Її потрібно досліджувати як дієвий інструмент еволюційного перетворення «червоної економіки» в «зелену економіку», який займатиме важливе місце не лише в ході реалізації Стратегії, а й після подолання глобальних екологічних загроз.

У контексті глобальної екологізації формуються цільові орієнтири, які визначені вітчизняними органами влади в Стратегії [10], а також Цілях сталого розвитку України, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 [1]. На шляху зміцнення екологічної безпеки визначено, що пріоритетом для України є:

1) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;

2) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії;

3) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання й виробництва;

4) ужиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;

5) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, об'єднаних територіальних громад та інших населених пунктів;

6) захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення й повернення назад (розвертання) процесу деградації земель і зупинка процесу втрати біорізноманіття;

7) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією [1].

Щодо тактики й перспектив досягнення визначених Стратегією орієнтирів, то вона має такий вигляд (таблиця 1):

Отже, на шляху досягнення визначених Стратегією орієнтирів важливо враховувати поточний стан екологічної безпеки України, а також наявний потенціал, раціональне використання якого забезпечить стабільний розвиток держави. Важливими оптимізаційними заходами та перспективними напрямками роботи в контексті зміцнення екологічної безпеки можуть бути такі:

1) модернізація комунальної інфраструктури;

2) створення умов для підтримки екологічної рівноваги на території України;

3) застосування дієвих заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, зокрема

шляхом упровадження новітніх систем поводження з відходами і скорочення промислових викидів;

4) трансформація порядку використання природних ресурсів: реалізація заходів щодо захисту лісів і водойм, розвитку заповідних фондів, запобігання виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру та завчасне усунування їх або мінімізація руйнівного на навколишнє середовище впливу [13];

5) екологізація економічних систем, природо-користування й суспільного розвитку в превентивному напрямі (шляхом обмеження використання ресурсів, добровільного обмеження попиту і пропозиції та ощадливого використання ресурсного потенціалу), в інформаційно-аналітичному напрямі (шляхом моніторингу й аудиту стану довкілля, аналізу та дослідження основних загроз, поширення механізмів сертифікації та ліцензування діяльності), а також у ліквідаційно-відновлюваному напрямі (шляхом утилізації та переробки відходів, ліквідації наслідків екологічних катастроф, а також поступового відновлення довкілля) [14].

Головні висновки. Отже, у ході аналізу поточного стану й перспектив зміцнення екологічної безпеки України визначено, що необхідність трансформації інструментів і механізмів державного управління в досліджуваній галузі зумовлена низкою чинників, серед яких, на наш погляд, найбільш руйнівний вплив мають такі, як домінування ресурсо- та енергоємних галузей у структурі вітчизняної економіки, низька ефективність актуальних підходів реалізації екологічної політики як структурного елементу загальнонаціональної безпеки, а також пріоритетність комерційних інтересів над природоохоронними.

Перспективи використання результатів дослідження. Стратегія сталого розвитку являє собою цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого соціально-економічного й екологічного розвитку країни. Вона ґрунтується на новітній світоглядній парадигмі, що є політичною та практичною моделлю сприяння всебічному розвитку держави; Стратегія враховує потреби нинішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Тому подальші дослідження мають особливе значення в контексті адаптації традиційних механізмів управління екологічною безпекою до вимог сучасної Стратегії сталого розвитку.

Література

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/722/2019> (дата звернення: 12.02.2021).
2. Варламова І.С. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 23 (2). С. 161–164.
3. Хлобистов Є.В., Жарова Л.В. Екологічна безпека просторового розвитку продуктивних сил України. *Механізм регулювання економіки*. 2010. № 3. Т. 2. С. 182–188.
4. Андрієнко М.В., Шако В.С. Аналіз і адаптація кращих європейських практик щодо реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 51–58.

5. Фесянов П.О. Державне регулювання екологічної безпеки на рівні регіону: досвід європейських країн. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Fesyapov.pdf> (дата звернення: 12.02.2021).
6. Кірова М.О. Досвід зарубіжних країн щодо інституціонального забезпечення екологічної безпеки: пропозиції для України. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 1. С. 158–165.
7. Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 845. С. 279–284.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12/conv> (дата звернення: 12.02.2021).
9. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі : монографія / за ред. М.А. Хвесика. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. 340 с.
10. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). United Nations Development Programme, 2017. 112 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 12.02.2021).
11. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19> (дата звернення: 12.02.2021).
12. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки / І.М. Синякевич, А.А. Головка, В.Р. Ковалишин, А.М. Польовський. *Наукові праці Лівівської академії наук України*. 2015. Вип. 13. С. 180–186.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 12.02.2021).
14. Гобела В.В. Екологізація в системі економічної безпеки держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 21.04.01. Львів, 2020. 23 с.